

Людський фактор у розміщенні продуктивних сил

Стаття присвячена проблемам розвитку і розміщення трудових ресурсів, що є особливо актуальною в умовах становлення нових ринкових умов господарювання.

продуктивні сили, демографічна ситуація, трудові ресурси

Формування ринкової економіки в Україні здійснюється на основі проведення економічних досліджень, у тому числі в галузі розвитку і розміщення продуктивних сил. Закономірність комплексного розвитку і розміщення продуктивних сил впливає з економічного закону суспільного поділу праці, який у просторовому аспекті модифікується у закономірність територіального поділу праці та проявляється у спеціалізації господарства економічних районів. Комплексний розвиток і ефективна спеціалізація відповідають найважливішій вимозі господарювання – досягненню найвищих результатів при найменших витратах. Функціональне поєднання і взаємопов'язаний розвиток галузей на певній території забезпечує економію за рахунок зниження витрат основного виробництва, а також здешевлення перевезень сировини і готової продукції, спільного використання, виробничої інфраструктури тощо.

Продуктивні сили – це сукупність людських, матеріальних та інших сил, суттєвою властивістю яких є створююча дія (діяльність). Сили, які беруть участь у створенні засобів і умов існування людини, забезпечують розвиток самої людини та середовища її проживання і є продуктивними. Сучасне наукове розуміння змісту поняття „продуктивні сили” включає перелік певних його складових елементів. До них відносять: предмети і знаряддя праці, населення, трудові та природні ресурси, виробництво і сферу обслуговування, галузеві та міжгалузеві комплекси, соціальну інфраструктуру, територіальні системи господарювання; систему суб'єктивних (людина) і речових елементів, які здійснюють „обмін речовин” між людиною та природою в процесі суспільного виробництва. Цей перелік можна продовжити, але він включатиме ті ж самі елементи з більшою чи меншою мірою деталізації. Серед чинників розвитку та розміщення продуктивних сил виділяється група основних, серед яких одне з найважливіших місць належить соціально-демографічним [1].

Населення разом з матеріальними і природними ресурсами є основою функціонування господарства. Роль населення у розвитку у територіальній його організації багатогранна і вирішальна, адже людина є головною продуктивною силою. Вона власною працею створює матеріальні та духовні блага, споживає їх, забезпечуючи відтворювальний процес суспільства і природи.

Проблема розвитку і розміщення трудових ресурсів є особливо актуальною в умовах становлення нових ринкових умов господарювання, коли людина розглядається як найвища цінність. Дослідженню даної проблеми присвятили свої праці С.І. Дорогунцов, П.П. Борщевський, Б.М. Данилишин, Л.Г. Чернюк, Д.В. Калиновський, Стеченко Д.М. та ін.

Основними завданнями даного дослідження, є:

- дослідження демографічної ситуації в країні, відтворення робочої сили;
- аналіз соціальної структури населення, трудового потенціалу України;
- дослідження регіональних ринків праці, зайнятості населення [2].

Демографічна ситуація в Україні в останнє десятиліття значною мірою визначається складним суспільно-політичним розвитком, рівнем матеріального забезпечення населення, його національно-культурними традиціями, побутом, духовністю тощо. В Україні проживає 47,1 млн. чол. Соціальний потенціал охоплює кількість населення, його динаміку, розміщення, структуру (вікову, освітню) тощо.

Демографічна ситуація в останні роки характеризувалася переходом тривалої й усталеної тенденції скорочення темпів приросту населення в абсолютне зменшення його загальної чисельності.

Динаміка територіальних зрушень у відтворенні населення визначається зміною його кількості за відповідний період. Аналіз статистичних даних свідчить, що за 2002-2005 роки продовжувалося зменшення загальної кількості населення України. Такі зміни позначилися і на коефіцієнтах територіального зосередження. Населення на території України розміщене нерівномірно: найбільше – в Донецькій, Дніпропетровській, Харківській областях (тобто в Східному регіоні), Львівській області та в м. Київ. Причому спостерігається тенденція до прогресуючого зростання населення м. Київ. Найменше – в Чернівецькій, Волинській, Тернопільській областях (Західний регіон).

Основна причина від’ємних значень природного руху населення – це переважання кількості померлих над кількістю народжених. Так, співвідношення показників народжуваності та смертності свідчить про несприятливу демографічну ситуацію. Найгірша вона в північних і східних областях України (Чернігівській, Сумській, Полтавській, Донецькій, Харківській). Негативною тенденцією є те, що в 2004 році спостерігається від’ємний приріст населення по всіх регіонах України. Лише в Закарпатській області кількість померлих рівна кількості народжених [2].

Важливим показником демографічної ситуації в Україні є середня тривалість життя, тобто кількість років, яку в середньому належить прожити цьому поколінню народжених, якщо припустити, що впродовж життя цього покоління рівень смертності в окремих вікових групах буде такий, як тепер. Для людей, що народилися в 2003-2004 роках очікувана тривалість життя становить 68 років (чоловіків – 63, жінок – 74). Найбільша очікувана тривалість життя для людей, що народилися в 1965-1966 роках (в середньому – 72 роки. з них чоловіки – 68 років, жінки – 75 роки), найменша – в 1995-1996 роках (в середньому – 67 років: чоловіки – 61, жінки – 73) (рис. 1).

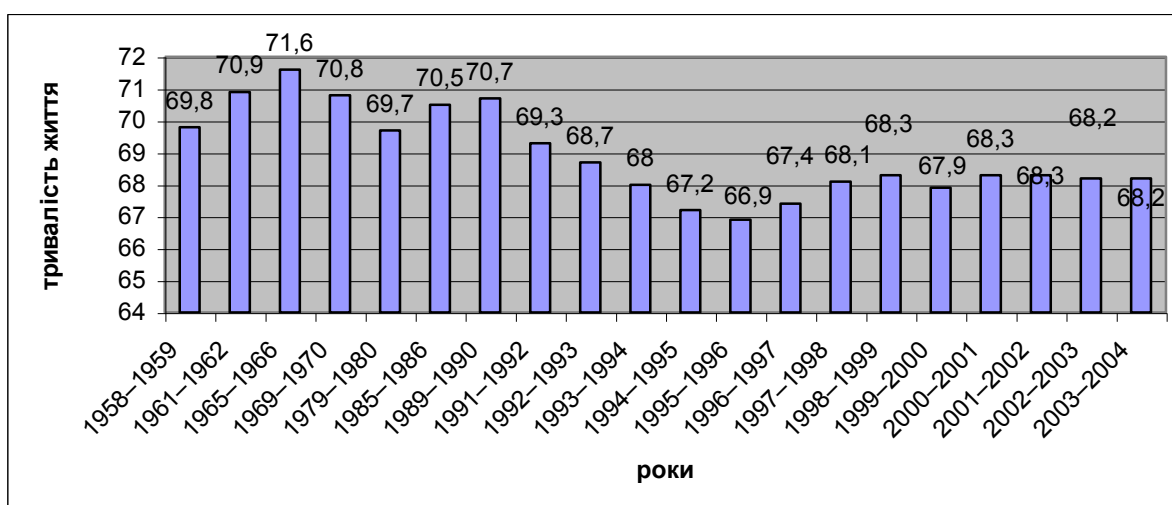

Рисунок 1 - Очікувана тривалість життя при народженні

Поглибився в Україні процес старіння населення. Це призвело до збільшення демографічного та економічного навантаження працездатного контингенту особами, що вийшли за межі працездатного віку. Відповідні демографічні процеси сформували несприятливу з точки зору потреб сучасної економіки вікову структуру зайнятості працездатного населення [3].

Потенціал демоекономічного розвитку регіонів України значною мірою зумовлений сучасними кризовими явищами. Вони негативно впливають на природне відтворення населення, пригнічують демографічну складову пропорцій робочої сили, формують нераціональні міграційні потоки, які на окремих територіях можуть перетворюватися на чинник дестабілізації локальних ринків праці.

За умов депопуляції відбувається відповідне обмеження так званих демографічних інвестицій як частини національного доходу. Ця частина нагромаджується і використовується не тільки на розвиток соціальної інфраструктури, а й на створення нових робочих місць у виробничій сфері.

За досліджуваний період територіальне зосередження населення зазнало певних змін. Так, в Донецькій області воно зменшилось на 0,11 процентних пункти, в Луганській (на 0,09 %), Чернігівській – на 0,06 %, Сумській (на 0,05 %). В м. Київ даний показник зріс на 0,25 відсоткових пункти. В решті районів територіальні зрушення не були суттєвими.

Важливою характеристикою соціального потенціалу людських ресурсів є їх соціальна структура – це система різноманітних видів спільнот (класових, майнових, професійних) і стійких та впорядкованих зв'язків між ними.

Соціальна структура населення – це система різноманітних видів спільнот (класових, майнових, професійних) і стійких та впорядкованих зв'язків між ними.

В аналізі соціального складу населення розрізняють основні та неосновні класи, групи та верстви всередині класів, а також прошарки між ними. Одні дослідники визначають соціальну групу, класів на підставі доходу, майнового стану, професії або роду занять, освіти тощо. Інші включають до певного класу, групи тих людей, які самі себе до них зараховували незалежно від соціально-економічних показників, що визначають їхнє соціальне становище.

Неодмінним елементом соціальної структури будь-якого суспільства є проміжні, середні верстви населення. Соціальні групи, які претендують на включення до середнього класу, в Україні можуть становити значну частину населення. Це висококваліфіковані робітники, інженерно-технічні працівники, службовці, інтелігенція тощо [4].

Найвагомішу частку в соціальному складі населення України становлять робітники, інженерно-технічні працівники, науково-технічна інтелігенція і селянство. В умовах переходу до ринку особливе місце посіли бюрократи, представники торгового капіталу, підприємці, кооператори, зайняті в малих та спільних підприємствах, акціонерних та інших структурах. Велика соціальна група – це інтелігенція та кваліфіковані службовці з фіксованими доходами – лікарі, вчителі, працівники закладів культури, переважна більшість наукових працівників.

Територіальні відмінності у соціальному складі населення зводяться в основному до співвідношення чисельності робітників, службовців, селян в окремих регіонах. Вони залежать від господарської спеціалізації окремих територій. Провідна роль у формуванні територіальної організації трудових ресурсів належить розвитку територіально-галузевої структури господарського комплексу.

Зростання виробничого потенціалу країни кількісно та якісно формує потребу в робочій силі. Відповідно розвиваються типи розселення: скорочується чисельність

сільського населення, складаються міські агломерації, зростають малі та середні міста, змінюється і природне середовище проживання населення. Все це впливає на характер відтворення трудових ресурсів.

Існування форм територіальної організації трудових ресурсів забезпечується функціонуванням трудових ресурсного потенціалу з притаманними йому кількісними та якісними характеристиками.

Трудовий ресурсний потенціал характеризується чисельністю населення, їхньою статеві-віковою структурою, рівнем освіти і професійно-кваліфікованої праці, фондом робочого часу, станом здоров'я, рівнем дисципліни та іншими соціально-економічними чинниками.

Трудові ресурси – частина населення країни, що має відповідний фізичний розвиток, знання та практичний досвід роботи, які потенційно можуть бути використані в суспільному господарстві.

До трудових ресурсів включають як зайнятих, так і потенційних працівників. В Україні до трудових ресурсів належить населення у працездатному віці (чоловіки до 60 років і старші, жінки – до 55 років і старші, а також підлітки у віці до 16 років, що працюють).

Демографічною базою ресурсного потенціалу людської продуктивної сили виступає насамперед працездатне населення працездатного віку. Коефіцієнти територіального зосередження цієї категорії населення свідчать про те, що найбільша його частка від загальної кількості в Україні зосереджена у Донецькій (10,1 %), Дніпропетровській (7,5 %), Харківській (6,3 %) областях, найменша – в Чернівецькій (1,8 %) та Тернопільській (1,98 %) областях.

За період 2002-2004 роки відбулися певні зрушення в територіальній концентрації цієї категорії населення. Так, у Чернівецькій, Полтавській, Житомирській областях та в м. Київ, м. Севастополь коефіцієнти територіального зосередження населення зросли на 0,2-0,3 процентних пункти, у Харківській, Вінницькій областях та в АР Крим коефіцієнт зменшився на 0,2-0,3 %. По інших регіонах відхилення незначне.

Важливу роль у виробничій діяльності відіграє якісний склад працівників. Тому так важливо забезпечити постійне професійне та інтелектуальне відтворення головної продуктивної сили. Аналіз статистичних даних свідчить про те, що найбільше готується кваліфікованих робітників у Донецькій (10,87 % загальної чисельності підготовлених кваліфікованих робітників України), Львівській (6,67 %), Луганській (6,41 %) областях. Найменше – в м. Севастополь (0,53 %), Чернівецькій (1,45 %), Закарпатській (1,98 %) областях. За період 2002-2004 роки відбулися певні зрушення у територіальних пропорціях відтворення кваліфікованих робітників. Так, значення коефіцієнтів територіального зосередження цієї категорії населення зросло на 0,3-0,4 процентних пункти в Рівненській, Тернопільській та Одеській областях, на 0,2-0,3 процентних пункти у Волинській, Запорізькій, Івано-Франківській регіонах. Найбільше зменшення даного показника спостерігається в Полтавській області (-0,3 %), а також в Сумській, Чернівецькій, Житомирській, Луганській областях та в м. Київ.

Важливим показником оцінки відтворення людських ресурсів є підготовка та випуск студентів. Обсяги підготовки студентів вищими навчальними закладами III-IV рівнів акредитації помітно зростають. У 2004 році їх кількість становила 2026,7 тис. студентів. Найбільша кількість студентів у м. Київ (21,3 % від загальної кількості студентів), Харківській області (12,1 %), Донецькій (7,7 %) та Дніпропетровській (7,1 %). В Черкаській області навчається 37,5 тис. студентів, що становить 1,9 % від загальної кількості студентів. Вищі навчальні заклади Черкащини розміщені на

території м. Черкаси (25347 студентів) та м. Умань (12193 студентів).

Сучасне виробництво зумовлює об'єктивну необхідність підвищення якості робочої сили. Це забезпечується через освіту, загальну культуру, глибоку професійну підготовку і спеціальні знання, творче ставлення до праці та свідому дисципліну.

Таким чином, людські ресурси виступають як найголовніший елемент продуктивних сил та відіграють вирішальну роль як фактор розміщення трудомістких галузей господарства. Спостерігається зменшення чисельності населення, старіння нації та від'ємний приріст. Поряд з цим зростає рівень безробіття в країні, знижується рівень життя населення. Протягом останніх років значно зменшилась чисельність сільського населення. В цьому є як позитивні (високий виробничий потенціал, можливість здобути освіту, отримати медичні, культурні, комунальні послуги тощо), так і негативні (гострі транспортні, житлові проблеми, підвищений рівень забруднення навколишнього середовища, злочинність тощо). На жаль, негативні тенденції, що склалися в даній сфері поглиблюють соціально-економічну кризу, яка склалася в економіці регіонів України.

Список літератури

1. Л.Г. Чернюк, Д.В. Клиновий Розміщення продуктивних сил України. Навчальний посібник. – К., ЦУЛ, 2002. – 470 с.
2. Розміщення продуктивних сил України: Підручник / Є.П. Качан, М.О. Ковтонюк, М.О. Петрика та ін.: За ред. Є.П. Качана. – К.: Вища школа, 1997. – 375 с.
3. Дорогунцов С.І., Чернюк Л.Г., Борщевський П.П., Данилишин Б.М., Фашевський М.І. Соціально-економічні системи продуктивних сил регіонів України. К.: Ніч лава, 2002. – 690 с.
4. Стеченко Д.М. Розміщення продуктивних сил і регіоналістика: Навч. посіб. – К.: Вікар, 2001. – 2001. – 377 с.

Статья посвящена проблемам развития и размещения трудовых ресурсов, что особенно актуально в условиях становления новых рыночных условий хозяйствования.

Clause is devoted to problems of development and accommodation of a manpower, that is especially urgent in conditions of becoming of new market conditions of managing.